

Buku leyi yi vulavula hi Mmantsae Moche Diale,
n'wasayense wa Afrika-Dzonga.

Mmantsae i n'watisayense loyi a tokoteke hi
matimba ya Dyambu, na hi ndlela leyi vanhu va
tirhisaka hakona eneji.

“Vadyondzi, ndzi lava ku mi byela hi n’watisayense wa nkoka wa Afrika-Dzonga,” ku vula mudyondzisi Mpilo.

“Munhu loyi u velekiwile etikoxikaya leritsongo eLimpopo, kutani a va n’watisayense wa xiyimo xa le henhla.”

“Ku engetela mudyondzisi, sayense ya ntumbuluko i tidyondzo leti dyondzisaka hi swilo hinkwaswo swa ntumbuluko, ku fana na matimba ya dyambu.”

Mudyondzisi a ya emahlweni, “ngchwazi ya hina ya sayense namuntlha i Mmantsae Moche Diale.”

“U tswariwile etikweni ra ka Masemola eLimpopo. U ngenile xikolo xa Sekobetlane Maphutha.”

“A ku ri na tintambhu letikulu ta gezi leti a ti tsemakanya etikweni ra ka vona. Kambe tiko ra ka vona a ri ri hava gezi.”

“Tanihi n’wana, a ri na ku tsakela eka timhaka ta matimba na hilaha hi kumaka matimba ya gezi. A swi tiva leswaku un’wana na u’wana u fanele ku va na matimba ya gezi yo ringanela ku fikela swilaveko swa yena.”

Mudyondzisi a kokanyana moya, a vutisa, “xana mi nga ndzi byela hilaha hi kumaka hakona matimba ya gezi?”

“Malahla i ya nkoka laha hi nga kumaka kona gezi. Hi hisa malahla ku endla gezi,” ku hlamula Nhlavu.

“Ina, kambe misava ya hina yi le ku heleriweni hi malahla na swin’wana leswi hi kumaka gezi eka swona,” ku hlamula mudyondzisi.

“Dyambu na moya swinga endla matimba ya gezi, nokona, a swi heli,” ku engetela Musa, mudyondzisi a pfumela hi nhloko.

Mudyondzisi a ya emahlweni na hungu rakwe, “Mmantsae lontsongo u endlile xoboho xa leswaku a kuma ndlela yo kungela matimba ya gezi ra ku ringana vanhu hinkwavo. Naswona, gezi rakwe a ta ri endla hi swa ntumbuluko leswi swinga heriki, nakona, ringe vitani mali yo tala eka vaxavi.”

“U dyondzile Tinhlayo na Sayense ya Ntumbuluko exikolweni. A swi tiva ku ri u fanele ku swi dyondza eyunivhesiti,” ku vula mudyondzisi.

“Vanhu va vutisile Mmantsae, ‘Xana u ta endla yini hi fizikisi? Xana u nga kuma ntirho?’ A va nga n’wi hlohloteli.”

“U dyondzele digiri yo dyondzisa Sayense. A ri na ku tsakela ku dyondza hi matimba ya gezi lawa hi nga ya kumaka eka leswi vuyelerisiwaka,” ku vula mudyondzisi.

Musa a vutisa, “Mudyondzisi, xana i va mani vanhu lava Mmantsae a kumeke nhlohlotele eka vona hi nkarhi walowo?”

“A ku ri na vavasati vantsongo lava a va tirha hi Fizikisi, naswona a ku ri na vavasati vantsongo va Vantima va n’watifizikisi,” ku hlamula mudyondzisi.

“Mmantsae u tirhile na n’wasayense wa xinuna. A ku ri hava vavasati va Afrika-Dzonga lava a va n’wi hlohlotele hi nkarhi walowo.”

“Endzhaku ka malembe yo tala ya ku dyondza, Mmantsae u vile Phurofesa wa Sayense. Sweswi u dyondzisa na ku lavisisa eyunivhesiti,” Mudyondzisi Mpilo a byela tlilasi.

“U hlohlotela vaxisati lava ha kulaka va Vantima, ngopfungopfu eka Fizikisi.”

“U endla vulavisisi bya nkoka swinene,” ku vula mudyondzisi.

Mudyondzisi a hlamusela, “Vulavisisi bya yena i bya ku kuma ndlela leyi hi nga kumaka matimba ya dyambu hi xitalo, na ku hlayisa matimba ya rona.”

Matimba ya dyambu lawa ya hlayisiweke ya nga tirhisiwa ku phakela gezi ematikoxikaya.”

“Ya chipile naswona i matimba lawa kumekaka ya vuyelerisekaka.”

Mudyondzisi a vutisa, “Xana mi nga ndzi byela ku ri swivula yini makumelo ya matimba lawa “vuyelerisiwaka na lawa ya nga vuyelerisiwiki?”

“Matimba lawa ya vuyelerisiwaka i matimba lawa nga heriki, ku fana na dyambu,” ku hlamula Malwandla.

“Matimba lawa nga vuyelerisiwiki ya ta fika laha ya helaka, ku fana na malahla, a ya vuyeleriseki,” ku vula Nsovo.

Ku hela ka dyondzo.

Mudyondzisi a gimeta, "Mmantsae u rhangela ntlawa wa valavisisi eka ku dyondza hi 'matimba lawa ya tengeke, na ku hlayisa ntumbuluko' - matimba lawa ya vuyelerisiwaka."

"Xikongomelo xa vulavisisi i ku humesa tisele ta dyambu leti nga teka matimba yo tala eka dyambu, na ku nyiketa vanhu."

Loko tlilasi yi ri karhi yi paka, Mudyondzisi Mpilo a ku “Ku tsakela ka Phurofesa Diale i ku vona vavasati vo tala va dyondza Fizikisi. Ndza tshemba leswaku vanhwanyana vo tala laha va ta dyondza Sayense na Tinhlayo.

“Na n’wina majaha,” ku n’wayitela mudyondzisi.

—Swivutiso

1. Hikwalaho ka yini Mmantsae lontsongo a ve na ku tsakela eka matimba?
2. Xana 'matimba ya dyambu' i yini?
3. Xana hi nga tirhisa matimba ya dyambu ku endla yini?
4. Xana Phurofesa Diale i n'watisayense wa muxaka muni?
5. Hlamusela ndlela leyi malahla ma kumiwaka ha yona.
6. Hikokwalaho ka yini u vona swi ri swa nkoka eka hina ku tirhisa eneji leyi pfuxetiwaka?
7. Kuma kwalomu ka ntlhanu wa vavasati va vantima lava endlaka ntirho eka eneji leyi pfuxetiwaka.
8. Xana hi wahi matiko ya khume lama nga emahlweni swinene eka ku tirhisa eneji leyi pfuxetiwaka?

—Tibuku leti nga eka nongokoko lowu

- Andile Mji
- Asnath Mahapa
- Bongani Mayosi
- Charlotte Maxeke
- Mmantsane Moche Diale
- Mulalo Doyoyo
- Tebello Nyokong
- Tshilidzi Marwala

Xitori lexi xi endliwile na ku tsariwa hi Xiswazi, tanihi xiphemu xa phurojeke ya switirhisiwa swo hlaya swa Zenex Ulwazi Lwethu hi 2020.